

Білоусенко П. І., Бойко Л. П., Тернова А. І.

НАРИСИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВОТВОРЕННЯ (ІМЕННИКИ PLURALIA TANTUM)

Запоріжжя; Київ : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2021. 236 с.

Пошуки джерел творення української лексики привели до появи чималої кількості праць зі словотвору. Поза увагою дослідників не залишається дериваційна система в діяchronії, тобто з погляду її формування від найдавнішого періоду функціонування мови. Історичний словотвір української мови нині має значні здобутки в різних напрямках. На початку ХХІ ст. запорізькі вчені оприлюднили серію праць «Нариси з історії українського словотворення», у яких висвітлюється динаміка окремих фрагментів іменникової дериваційної системи: суфіксів **-иця**, **-ина**, **-чина**, **-щина**; композитно-суфіксальної та конфіксальної підсистем; лексико-словотвірної категорії *nomina loci* тощо¹. Логічним продовженням наукових пошуків у цій галузі стала рецензована монографія.

Вітчизняна лінгвістика поповнилася дослідженням, яке становить підсумок багаторічних студій з історії українського словотворення, зокрема вивчення іменників *pluralia tantum*. Його автори П. І. Білоусенко, Л. П. Бойко та А. І. Тернова працювали над зазначеною темою з 2004 року в межах наукової проблематики Південноукраїнського наукового історико-дериватологічного центру, проте лінгвістичні розвідки з цього питання вийшли друком значно раніше.

Автори зазначають, що на сьогодні в царині історичного словотвору зроблено немало, проте «деякі вагомі групи словотворчих засобів узагалі випадали з розгляду» (с. 9), зокрема «форманти, які творили іменники *pluralia tantum*» (с. 10), тож нині на часі потреба «синтетичної праці, котра ґрунтується на сучасних досягненнях теоретичної дериватології, у якій би було проаналізовано іменники *pluralia tantum* як окрему підсистему, описано процес її становлення, розвитку та походження плюративів» (с. 11).

Розглядана монографія поєднала найкращі традиції з нестереотипним підходом до вивчення словотворення іменників у діяchronії. Вона є одним із досліджень, що дає змогу розширити уявлення сучасників не лише про історію української мови від найдавніших часів її функціонування, але й про специфічні процеси, які відбувалися на різних рівнях мовної системи, особливо в лексичній та словотвірній площинах.

Рецензована праця має логічно вибудовану структуру, що співвідноситься з основними етапами розвитку української мови, на тлі яких аналізуються плюративи-

¹ Див.: Білоусенко П. І., Іншакова І. О. та ін. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси). Запоріжжя; Кривий Ріг : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2010. 480 с.; Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-чина / -щина*). Київ; Запоріжжя : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2020. 104 с.; Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-ина*). Запоріжжя ; Ялта ; Київ : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2009. 252 с.; Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-иця*). Київ ; Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 206 с.; Ліпич В. М. Нариси з історії українського словотворення (композитно-суфіксальна деривація іменників української мови ХІ–ХVІІІ ст.). Донецьк : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2007. 158 с.; Ліпич В. М., Правда Н. М. Нариси з історії українського словотворення (композитно-суфіксальна деривація іменників). Бердянськ : БДПУ, 2014. 239 с.; Сіроштан Т. В. Нариси з історії українського словотворення (*nomina loci* кінця ХVІІ – початку ХХІ ст.). Запоріжжя; Мелітополь : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2016. 204 с.

ви. Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списків використаних джерел і літератури та словопокажчика.

У першому розділі — «Іменники *pluralia tantum* у граматичній і лексичній системах української мови» (с. 12–29) — розглядається специфіка зазначених мовних одиниць. На думку авторів, плоративи — це назви, які відображають уявлення людини про множинність, парність чи симетричність, про необчислювані предмети. Учені констатують, що «з'ясування вербальних принципів передавання відношень між величинами, котрі покладені в основу семантики множинних найменувань, та вироблених людиною стереотипів для позначення реалій навколишнього світу сприяють розумінню сутності іменників *pluralia tantum* як феномена лексичної і граматичної систем мови» (с. 15).

Окрему увагу автори приділили історії вивчення множинних іменників не лише в українському, але й у світовому мовознавстві, а також окреслили шляхи поповнення складу плоральних найменувань, серед яких згадано й запозичення.

Застосований у наступних розділах монографії хронологічний виклад матеріалу видається найдоречнішим.

Детальний аналіз розвитку множинних іменників праслов'янської доби в другому розділі «Словотвірна структура праслов'янських іменників *pluralia tantum*» (с. 30–37) дозволив виокремити лексико-словотвірні типи назв обрядодій (**obmoltiny* 'закінчення молотьби, святкування з цього приводу'; **obglediny* 'оглядини, перший візит жениха до нареченої, нареченої до батьків жениха; оглядини житла й господарства жениха батьками нареченої після сватання'), речовин, відходів, залишків (**obpolčina* / **obpolčiny* 'вода, якою сполоскували посуд, помії'; **občesky* 'відходи при чесанні волосся, льону і т. ін.'; **obgledy* 'дрібні відходи при молотьбі; вівсяна полова; солом'яна січка; борошно із зерна низького сорту'), конкретних предметів, парних чи складних за характером побудови (**klěšči* / **klěšča* 'кліщі, щипці, кусачки') та ін. Такі найменування творилися переважно від іменникових і дієслівних основ. При цьому найпродуктивнішими формантами виявилися суфікси **-iny** (< **-ina**), **-ька** / **-ьку** та **-у**, **-і** (протонульсуфіксальні форманти). Наведені спостереження дозволили зробити висновок про те, що в «праслов'янській мові були створені передумови для розвитку словотвірної підсистеми множинних іменників в окремих слов'янських мовах і в українській зокрема» (с. 37).

Третій розділ «Словотвірні типи іменників *pluralia tantum* у давній руськоукраїнській мові XI–XIII ст.» (с. 38–49) висвітлює особливості дериваційної підсистеми множинних іменників зазначеного періоду, а саме: структури з нульовим суфіксом, з суфіксом **-ьки**; **-ане** (**-'ане**) / **-аны** (**-'аны**); **-ины**; **-ци** (**-цы**, **-ници**); **-ощи** та **-ити** (**-е**). Зважаючи на мовні факти писемних пам'яток XI–XIII ст., учені дійшли висновку, що множинні іменники продовжували творитися згідно з тенденціями, накресленими в праслов'янську добу. Разом з тим значно зросла кількість іменників *pluralia tantum* та формантів, які брали участь у їх творенні й іноді конкурували між собою, але, як слушно зауважують автори, здебільшого різні суфікси приєднувалися до різних основ. Серед лексико-словотвірних типів цього періоду виділяються назви опредметнених дій (*постригы* 'обряд вступу хлопчика в підлітковий (отрочий) вік'), осіб (*древляне*, *горожане*, *кыляне*), найменування свят, церемоній (*именины*, *девятини*) тощо.

У четвертому, найбільшому за обсягом, розділі книжки — «Динаміка словотвірної підсистеми іменників *pluralia tantum* в українській мові XIV — початку XXI ст.» (с. 50–156) — автори уточнюють коло похідних плоративів середньоукраїнського періоду, їхні словотвірні та лексико-словотвірні типи, простежують динаміку словотвірних структур з нульовим суфіксом (**-ои**), з формантами **-ки** (**-ики**, **-ники**); **-аки** (**-яки**); **-ани** (**-яни**), **-чани**; **-ини** (**-іни**, **-їни**, **-чини**) тощо, ретельно вивчають словотвірну структуру конфіксальних похідних зазначеної доби, а також історію композитно-суфіксальних іменників *pluralia tantum*. Згідно з наведеними в цьому розділі спостереженнями, у «дериваційній підсистемі найменувань *pluralia tantum* нової української мови кінця XVIII — початку XXI ст. простежується функційно-семантич-

на дистрибуція формантів та їх диференціація на рівні мовної норми» (с. 161–162).

Надзвичайно цінними, на наш погляд, є спостереження й висновки щодо конкретних, порівняно вузьких питань, наприклад, стосовно структур з нульовим суфіксом (-**ои**): «На шляху розвитку нульсуфіксального творення множинних іменників система українського словотворення набувала національно специфічних рис <...> Інтенсифікується цей процес у новій українській мові. Тому серед нульсуфіксальних плуративів дуже мало лексем, спільних для всіх східнослов'янських мов чи української й російської» (с. 58).

Позитивним у рецензованій праці вважаємо те, що автори не оминають увагою складні питання дериваційної підсистеми множинних іменників, наводять докладне їх роз'яснення, зокрема щодо статусу назв осіб, яких особливо багато виявлено в новій українській мові кінця XVIII — початку XXI ст.: *покутяни, боиняне, горчане, захожани, египтици* тощо.

Завершують працю ґрунтовні висновки (с. 157–162), у яких узагальнено дослідження динаміки словотвірної структури множинних іменників, представлені в системному вигляді. Автори наголошують, що «постійний розвиток самобутньої й органічної дериваційної підсистеми іменників *pluralia tantum* <...> був інтенсифікований як тиском системи, так і внутрішніми законами мови (розширенням словотвірної бази, збагаченням стилістичних ресурсів та ін.)» (с. 162).

Долучений до праці список скорочень використаних джерел значно полегшує сприйняття тексту монографії, а значний за обсягом фактичний матеріал дозволяє зробити висновки про вагомість і достовірність одержаних результатів дослідження.

Дуже цінним, на наш погляд, є словопоказчик (с. 204–235), завдяки якому читач вільно орієнтуватиметься в широкому фактичному матеріалі, залученому до аналізу.

До позитивних якостей рецензованого видання належать його високий науковий стиль, незаперечна логіка викладу, ретельність і послідовність авторів в опрацьованні мовного матеріалу, прагнення до комплексного розкриття наукової проблеми. У книжці вдало поєдналися аналітична проникливість і об'єктивність наукового підходу дослідників. Отже, з певністю можна стверджувати, що у вітчизняній дериватології сформувалася потужна дослідницька школа вчених під керівництвом професора П. І. Білоусенка, яка зробила значний внесок у лінгвістичні традиції вивчення динаміки словотвірної системи української мови.

Огляд монографії «Нариси з історії українського словотворення (іменники *pluralia tantum*)», підготовленої колективом авторів, свідчить про те, що перед нами — цікава й виважена в міркуваннях праця, цінна для лінгвістів — істориків мови, стилістів, лексикологів та лексикографів, а також викладачів і студентів та всіх, хто цікавиться проблемами рідної мови.

Т. Сіроштан

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького м. Мелітополь, Україна

Електронна пошта: tanyasiroshstan1982@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0389-8082>

T. Siroshstan

Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University

Melitopol, Ukraine

E-mail: tanyasiroshstan1982@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0389-8082>

Bilousenko P. I., Boyko L. P., Ternova A. I.

ESSAYS ON THE HISTORY OF UKRAINIAN WORD FORMATION (PLURALIA TANTUM NOUNS)

Zaporizhzhia; Kyiv : LLC «LIPS» LTD, 2021. 236 p.

Дата надходження до редакції — 20.01.2022

Дата затвердження редакцією — 27.01.2022